

„Pod slobodným nebom Boha“ – cirkvi v Maďarsku v rokoch 1945 – 1948

Margit Balogh

Uhorsko bol mnohonárodnostný, prevažne katolícky štát. Od jeho založenia bol jedným zo štátnych centier Ostrihom, v stredoveku bol po kráľovi najvyšším hodnostárom ostrihomský arcibiskup. V rokoch 1790 – 1848 okrem katolíckej cirkvi uznali aj reformovanú, evanjelickú a ortodoxnú cirkev, od roku 1848 aj unitársku. K emancipácii židov (zákonný článok 17/1867) a uznaniu židovského náboženstva (z. č. 42/1895) došlo až o desaťročia neskôr. Zákonný článok 20 z roku 1848 stanovil rovnosť a reciprocitu uznaných náboženstiev, tie sa teda na poli uplatňovania občianskych a politických práv stali rovnoprávne, z čoho vyplýval aj princíp majetkového, materiálneho vyrovnania (čo sa však počas buržoázneho obdobia nerealizovalo). V Uhorsku od roku 1848 z právneho hľadiska neexistovalo štátne náboženstvo, mnohé tradičné práva katolicizmu však nezrušila ani buržoázna revolúcia. (Napríklad uhorského kráľa korunoval ostrihomský arcibiskup, naposledy 30. decembra 1916; kráľovnú korunoval veszprémsky biskup, prímás pripomienkoval návrhy zákonov, týkajúce sa náboženských záležitostí; egerský biskup bol vychovávateľom štvrtého kráľovského syna atď.)

V období pred rokom 1945 maďarské cirkvi udržiavali so štátom úzke vzťahy, dokonca s ním až zrástli. Ich zrast sa síce v právnych normách neodzrkadľoval, no bol prítomný v každodennom živote, preto – hoci nie v právnom zmysle – ich môžeme označiť aj ako **štátne cirkvi**. Zároveň – okrem nepočetnej vrstvy, ktorá nevyznávala nijaké náboženstvo alebo bola ateistická – sa celá spoločnosť hlásila k členstvu v niektorej cirkvi. Cirkvi boli prirodzenou súčasťou spoločnosti; existencia náboženských komunít, uchovávanie náboženskej kultúry, skutočnosť, že farár sprevádzal človeka od kolísky až po hrob – znamenala, že činnosť cirkví bola taká samozrejماً ako dýchanie. Cirkvi boli teda z hľadiska svojej činnosti a základne **ľudovými cirkvami**. Ľudová cirkev nevyžaduje od veriacich osobné presvedčenie, angažovanosť a aktivitu, ale len prijímanie danej kultúry. (Hoci je štatistický fakt, že medzi spoločenským statusom a religiozitou vznikla pozitívna korelácia.)

Základom existencie a rozvoja štátnej – ľudovej cirkvi je, že funguje ako nositeľ panujúcej kultúry. Po roku 1945 sa za niekoľko desaťročí podarilo zničiť určujúce vrstvy predchádzajúceho systému; vďaka tomuto procesu s istým zjednodušením môžeme povedať, že cirkevné dejiny 20. storočia sú dejinami fungovania, resp. zrútenia sa tohto v nie právnom zmysle chápaného systému štátnej – ľudovej cirkvi.

*

1 Vid' výskumy Miklósa Tomku.

Cirkvi a spoločnosť

Rok 1945 znamená začiatok podmanenia s prvkom oslobodenia a zmenu režimu (prevrat) revolučnej hĺbky. Napriek všetkým protirečeniam a neriešiteľným otázkam bol aj z hľadiska vzťahu medzi štátom a cirkvou obdobím nádeje. Ľudia dúfali, že Maďarsko sa vydá cestou vývoja modernej a demokratickej spoločnosti. V prvých slobodných voľbách (november 1945), po zavedení všeobecného volebného práva, 17 % voličov hlasovalo za komunistov, takmer rovnaký počet za sociálnych demokratov. Väčšinu hlasov však získala konzervatívna maloroľnícka strana, čo signalizuje, že Maďarsko bolo výrazne rozdelené. Toto roztrieštenie však nie je nové, je to desaťročná, dokonca stáročná „tradícia“.

Maďarské historické cirkvi vstúpili do mimoriadne komplikovanej maďarskej povojnovej reality zaťažené minulosťou. Spoločnou črtou cirkví Horthyho obdobia je *protikomunistické zameranie*. Korení v proticirkevných opatreniach prijatých počas Maďarskej republiky rád; pričom zodpovedala všeobecným protisovietskym náladám. Cirkevní hodnostári sa v mnohom – hoci sa s ním nestotožnili – *viazali na protirevolučný režim, ktorý sám seba označoval za kresťansko-národný*. Zdržali sa gest, ktoré by vyjadrovali náklonnosť voči Nemcom alebo nyilasovcom, no tolerovaním – podporou oficiálneho antisemitizmu podnecovali davy veriacich na pasivitu.

Hľadanie si miesta jednotlivých cirkví ovplyvňovalo ich pôsobenie v minulosti. Politickým zmenám po roku 1945 sa najťažšie prispôbovala katolícka cirkev – sčasti kvôli svojej väčšinovej podstate a veľkej inštitucionálnej sile, sčasti kvôli vernosti k Habsburgovcom, resp. Horthyho režimu. Po páde Maďarskej republiky rád sa stala faktorom stabilizujúcim systém a prichádzala s ideologickými argumentmi, ktoré potvrdzovali oprávnenosť daného stavu. V rukách katolíckej cirkvi bola väčšina vzdelávacích inštitúcií. Disponovala vplyvnou tlačou, veľkým počtom spolkov a organizácií; právom ju kritizovali za vlastníctvo obrovských latifundií a feudálne správanie (čo pramálo zodpovedalo evanjeliom požadovanej chudobe a skromnosti). Protestantské cirkvi otrasy zasiahli menej, keďže v ich histórii majú liberálne spoločenské snahy výraznú tradíciu. Neslúžili bez výhrady Horthymu režimu, dokonca skôr boli istou intelektuálnou opozíciou. Pravda, opatrná opozičnosť neznamená, že by protestanti s Horthymu režimom nespôľupracovali. Pád režimu a následné budovanie a posilnenie tzv. ľudovej demokracie vytvorili aj pre cirkvi novú situáciu: „... zo strany cirkvi to mohlo viesť k dvojakému, diametrálne odlišnému politickému správaniu,“ konštatuje známy poľský cirkevný historik Bohdan Cywinski², „alebo k vyslovene aktívnej spolupráci a k hľadaniu symbiózy s novou mocou – ako sa to dialo doteraz –, alebo k jej úplnému odmietnutiu a ignorovaniu ako nehodnovernej a nemaďarskej moci.“ Spoločenská atmosféra neumožňovala prechodné riešenie. Radikálna zmena síce nie zákonite, ale predsa *bola nositeľom konfliktu medzi cirkvami a štátom* už aj v rokoch 1945 – 1949, keď, síce silne obmedzená a s nedostatkom suverenity, predsa len fungovala parlamentná demokracia.

Prvé prejavy novej moci neboli zamerané proti cirkvi a náboženstvu, ale isté udalosti (napr. zavraždenie gyórskeho biskupa Vilmosa Apora, vykázanie pápežského nuncia Angela Rottu, kostoly vyrabované Červenou armádou, pohanenie sviatostí) dávali tušiť opak. Deklarovaným cieľom vlád v rokoch 1945 – 1948 bola *separácia*, odluka štátu a cirkví. Táto sama osebe demokratická občianska požiadavka mohla byť prípadne zrealizovaná aj bez hlbších krívd. História už dokázala, že odluka môže byť dôsledkom prirodzenej deľby práce, keď cirkvi zbavené štátneho poručníctva si môžu vytvoriť vlastné samosprávy či

2 CHYWINSKI, Bohdan: Tüzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában II. „...Tíketet is üldözni fognak“ 1944–1958. METEM, Budapest, 2005, s. 254.

autonómiu a dokážu spolupracovať so štátom (Belgicko). Ak sa však odľuka realizuje s antiklerikálnym cieľom (ako sa to udialo napríklad na začiatku storočia vo Francúzsku), tak jej dôsledkom je utlmenie činnosti cirkví vo verejnom živote.

V Maďarsku táto snaha namiesto demokratizácie viedla k neúspechu. Politické strany, ktoré sa dostali k moci, neinterpretovali odľuku ako deľbu práce, ako organický vývoj, ale ako boj na život a na smrť proti „klerikálnej reakcii“.

Opatrenia prijaté počas koalíciej vlády (1945 – 1949) môžeme rozdeliť do štyroch väčších skupín:

1. Podľomenie ekonomickej moci cirkví.
2. Obmedzenie aktivity cirkví vo verejnom a politickom živote.
3. Zrušenie kultúrneho, vzdelávaco-výchovného monopolu cirkví.
4. Štvrtá skupina zdanľivo predchádzajúcim trom protirečí: kroky urobené v záujme slobody vyznania a svedomia. To je však dôsledkom protirečivosti koalíciej vlády.

Podľomenie ekonomickej moci cirkví

Materiálnu základňu činnosti cirkví aj v Horthyho období tvorilo viacero zdrojov. V každej cirkvi bola odľišná úroveň *vlastných zdrojov*, *štátnej podpory* a *ochoty veriaticich prispievať milodarmi*. Najistejši príjem predstavovali *pozemky*,³ čo bola ústredná otázka programov súdobých politických strán.

Pozemková reforma z roku 1945 cirkevnú pôdu – napriek sľúbenému odškodneniu, ktoré sa napokon nekonalo – vyvlastnila. Toto opatrenie sa najcitlivejšie dotklo katolíckej cirkvi: z 862-tisíc katastrálnych jutier bolo vyvlastnených 765-tisíc jutier. Katolícki biskupi vzali na vedomie *fakt* historicky potrebnej pozemkovej reformy, avšak kritizovali jej *spôsob*, nepremyselnú realizáciu a jej využitie na politické ciele. Rýchlosť, s akou vláda spustila zmenu štruktúry pozemkového vlastníctva, zastihla občianske sily nepripravené, čím im zabránila v tom, aby prišli s alternatívnymi návrhmi. V dôsledku pozemkovej reformy vznikalo čosi, čomu sa chceli vyhnúť západní spojenci (najmä Briti) i domáci katolíci a cirkevné osoby: *revolučná zmena dovtedajších hospodárskych štruktúr*. Okrem toho slúžila aj na podkopanie ekonomickeho (nepriamo aj duchovného) vplyvu cirkví, na zvýšenie popularity ľavice, ako aj na perspektívne prevzatie moci komunistami. Približne 80-tisíc jutier, ktoré cirkvi zostali, nezabezpečilo pre fary, pastoračné úrady a cirkevné inštitúcie dostatok zdrojov. Štát síce poskytoval kongruu (teda štátny príplatok k platom farárov) a cirkevnú, resp. školskú podporu, no to všetko sa rýchlo stalo prostriedkom vydierania. (Podporu dostanú len „dobré cirkvi“, „dobrí“ farári, zlým ju zoberieme...)

Hospodársku silu cirkví oslabilo aj to, že *v roku 1947 sa ako verejné dane prestala vyberať cirkevná daň*. Do roku 1947 sa cirkevná daň určovala a vyberala spolu s obecnými

- 3 Podľa majetkovej štatistiky z roku 1935 zostalo majetkom cirkví spolu 1 006 311 katastrálnych jutier. Z toho:
- rímskokatolícka cirkev latinského obradu 862 704,
 - katolícka cirkev gréckeho obradu 14 590,
 - reformovaná cirkev 102 755,
 - evanjelická cirkev 21 055,
 - gréckovýchodná cirkev 3 711,
 - unitárska cirkev 302,
- izraeliti zasa mali 1194 katastrálnych jutier.

daňami, obecnú podporu proporčne dostávali všetky uznané cirkvi a štátnu podporu získali aj z kolónky mimoriadnych výdavkov štátneho rozpočtu. Je zrejmé, že príjem je vyšší a pravidelný, ak sa vyberá úradne, než keď treba o dary žiadať z domu do domu. Sedliaci, ktorí sa vďaka pozemkovej reforme zmohli, síce cirkev dokázali vydržiavať, no o niekoľko rokov sa aj oni ocitli v neútešnej situácii.

Farári, ktorí sa spolu s veriacimi v roku 1951 dostali na zoznam kulakov, sa „dobrovoľne“ vzdali aj zvyšku pozemkov. Materiálne zabezpečenie cirkví teda čoraz viac záviselo od obetavosti veriacich a svojvôle moci.

Obmedzenie aktivity cirkví vo verejnom a politickom živote

Zrušenie zákonodarnej úlohy vyplývajúcej z úradu

Najmarkantnejším znakom v nie právnom zmysle chápaných štátnych cirkví je, že cirkvi boli do roku 1945 zastúpené v parlamente a podieľali sa na zákonodarnej činnosti, teda boli priamymi a aktívnymi účastníkmi štátnej moci.⁴ Po roku 1945 sa aj v Maďarsku

4 Od roku 1895 boli okrem najvyšších predstaviteľov katolíckej a ortodoxnej cirkvi členmi hornej komory parlamentu na základe úradu aj hodnostári protestantskej cirkvi. 1. svetová vojna tento parlamentný systém zničila. V parlamente cykle v roku 1920, resp. 1922 fungoval len jednokomorový parlament, teda neexistovala taká zákonodarná inštitúcia, ktorej členmi by na základe úradu boli cirkevní hodnostári. (V individuálnych volebných obvodoch však, prirodzene, mohli kandidovať, takto sa v roku 1920 stala členkou parlamentu napr. sociálna misionárka Margit Slachta, naša prvá ženská poslankyňa, alebo biskup Ottokár Prohászka zo Székesfehérváru.) *Dvojkomorový parlament bol obnovený v roku 1927. Zákon č. XXII z roku 1926 vytvoril v parlamente Hornú komoru (tá nahradila snemovňu magnátov) s 242 členmi, z ktorých 33 boli na základe úradu cirkevno-náboženski hodnostári. Z tridsaťtri osôb bolo*

- 19 katolíkov (11 biskupov, 5 rehoľných predstavených a 3 – z Ostrihomu, Kalocse a Egeru – veľprepošti katedrálnej kapituly);
- 1 gréckovýchodný biskup (budínsky srbský ortodoxný biskup);
- 6 reformovaných (3 služobne najstarší biskupi a 3 hlavní kurátori);
- 4 evanjelici (celoštátny cirkevný a školský dozorca, služobne najstarší diecézny dozorca, ako aj 2 služobne najstarší biskupi);
- 1 unitár (služobne najstarší predstaviteľ unitárskej cirkvi alebo biskup alebo hlavný kurátor);
- ako aj 1 rabín ortodoxných a 1 rabín neologických izraelitov. Zastúpenie izraelitského náboženstva v hornej komore zrušil zákon č. IV z roku 1939: „... Žid nemôže byť zvolený za člena Hornej komory parlamentu.“ [Maďarská zbierka zákonov, 1939. IV. z. č. 4. (1).]

V dôsledku územnej revízie vzrástlo cirkevné zastúpenie. V parlamente, ktorý začal pracovať v roku 1939, bolo spočiatku v *Hornej komore na základe úradu 42 (16,9 %) duchovných*, spomedzi nich 36 vyšších duchovných (14,5 % biskupov, kanonikov, rehoľných predstavených), 6 nižších duchovných (2,4 % dekanov, duchovných).

Podľa zákona č. XXVII z roku 1940 sa členmi hornej komory stalo:

- 23 katolíckych hodnostárov latinského obradu, 5 gréckeho obradu;
- svetský prezident diecéznej rady Erdélyi Katolíkus Státus;
- 5 reformovaných biskupov a hlavných kurátorov;
- 3 evanjelickí biskupi, štátny evanjelický dozorca a 2 evanjelickí diecézni dozorcovia;
- 1 zástupca unitárskej cirkvi;
- 2 gréckovýchodní biskupi.

Vládny vymenovaním sa do Hornej komory dostali ďalší 2 katolícki veľprepošti, 2 reformovaní biskupi a zástupca Sasov zo Sedmohradska.

presadzovalo ľavicové myslenie a politika, do ktorej nezapadalo politické zriadenie založené na historických a právnych tradíciách. Vytvorenie jednokomorového parlamentu a vyhlásenie republiky zrušilo viacero privilégií najvyšších predstaviteľov cirkví, najmä katolíckeho prímasa: po zrušení Hornej komory biskupi už neboli na základe úradu členmi parlamentu; konferencia biskupov už neprerokovávala návrhy zákonov s cieľom vopred ich pripomenovať; skončilo sa právo prímasa korunovať; zrušila sa odveká županská hodnosť biskupov, ostrihomský arcibiskup už nemohol používať titul „hercegprímás“ (len „prímás“, potvrdil to v roku 1951 aj Vatikán).

Jednou z najvzrušujúcejších otázok je – v súvislosti s osobným osudom Józsefa Mindszentyho – verejnoprávna funkcia maďarského prímasa, jej interpretácia a zmena.

Józsefa Mindszentyho, nástupcu prímasa Jusztiniána Serédiho, ktorý zomrel 29. marca 1945, vymenoval pápež 16. augusta 1945, po šiestich mesiacoch čakania. Duchovný sedliackeho pôvodu mal už v roku 1919 konflikty s buržoáznou demokraciou typu Mihálya Károlyiho, ako aj s Maďarskou republikou rád. V medzivojnových rokoch vynikol vynikajúcou prácou na poli organizovania cirkevného života, neúnnavnosťou a horlivosťou. V roku 1944 ho vysvätili za biskupa veszprémskej diecézy. Jeho správanie bolo principiálne, dôsledné a odvážne, za čo napokon skončil vo väzení nyilasovcov. Keď po príchode Sovietov hľadali na uprázdnený ostrihomský arcibiskupský stolec osobnosť s pevným charakterom a rozhodným mravno-duchovným postojom, pôsobil Mindszenty ako vhodný kandidát. Vďaka výchove a koreňom sa stal hlboko presvedčeným maďarským vlastencom, konzervatívcom a stúpencom pravice. Veľmi vážne bral nielen svoj úrad, ale aj z neho vyplývajúcu historickú tradíciu. Na blahoprajný telegram predsedu vlády Bélu Miklósa Dálnokiho odpovedal: *“Ďakujem vám za vrúcne blahoprianie, prvý verejnoprávny hodnostár krajiny je svojej vlasti k dispozícii. Prímás.”*⁵ Odvolanie na “prvého verejnoprávneho hodnostára krajiny“ vyvolalo rozpaky a nevôľu, lebo jeho poslanstvo znelo, že nový najvyšší predstaviteľ cirkvi okrem zastupovania nebeskej moci na zemi požaduje aj istú pozemskú moc. Najvyšším verejnoprávnym hodnostárom je totiž prezident, dokonca aj pred predsedom vlády. Telegram odznel v politickom vzduchoprázdne, avšak pre povojnových predstaviteľov štátu znamenal výzvu.

7. októbra 1945 Mindszenty pri slávnostnom uvedení do úradu opakovane poukázal na verejnoprávne postavenie, ktoré prímasovi prináleží: tentoraz sa označil za „prvého zástavníka“ krajiny; toto označenie prevzala aj dobová tlač a diecézne obežníky.⁶

Titul prvý zástavník označuje osobitné postavenie ostrihomského arcibiskupa v uhorskom feudálnom štátnom útvere. Od 14. storočia boli zástavníci takí štátni hodnostári, ktorí vstupovali do kráľovskej armády so samostatným bandériom a vlastnou vlajkou. Neskôr sa takto označovali najvyšší šľachtici. Najvyšším svetským zástavníkom bol palatín, najvyšším cirkevným zasa prímás. Keďže cirkevní hodnostári stáli nad svetskými, prímás sa pokladal za prvého zástavníka krajiny. Funkcia prímasa bola počas tisícročnej uhorskej histórie súčasne cirkevná i verejnoprávna. Prímasovým poslaním bola na základe jeho hodnosti pastorácia celej

5 Politikatörténeti Intézet Levéltára 274. fond 7. csoport, 247. ő. e. 16. fol. Telegram predsedovi vlády Bélovi Miklósovi Dálnokimu. 22. september 1945, 8 hodín 45 minút. Pôvodný exemplár.

6 MINDSZENTY, József: *Emlékirataim*, s. 83.

krajiny, v tomto zmysle sa označoval za „najvyššieho duchovného krajiny“. Staré uhorské verejné právo udelilo prímasovi mnoho hodností.⁷ V polovici 20. storočia sa tieto feudálne hodnosti vyprázdnilo a nadobudli symbolický význam. Už aj pred rokom 1918 zostala prímasovi z verejnoprávnych funkcií len korunovácia kráľa, no v medzivojnovom období bola aj táto úloha bez obsahu. Štátnou formou Maďarska však do roku 1946 bolo kráľovstvo, v ktorom korenili verejnoprávne kompetencie prímasa.

Je nesporné, že v tomto období bolo z hľadiska prezidentskej funkcie v krajine vákuum. Medzi historické kompetencie prímasa nepatrilo zastupovanie neprítomného kráľa, toto vždy prináležalo palatínovi. Od roku 1867 však Uhorsku nemalo palatína, lebo tento post sa nedal zladit' s adekvátnym ministerstvom. „Silné vlákna a jemné žilky“ právnej kontinuity sa teda vskutku pretŕhali. *V tomto provizórnom verejnoprávnom chaose – aspoň na právno-teoretickej úrovni – zostal prímas pevným, legitímnym, nadstraníckym zdrojom moci, reprezentujúcim aj právnú kontinuitu.* Preto vyhlásenia Józsefa Mindszentyho o tom, že je zástavníkom, najvyšším verejnoprávnyim hodnostárom – či už vskutku chcel oprášit' nepísanú ústavu, alebo to myslel symbolicky, že musí prechodne vyplniť existujúce vákuum – mohli vzbudiť dojem, že chce oživiť aj zastaraný verejnoprávny obsah a moc funkcie prímasa, nielen jej mravnú autoritu.

Mindszenty uprostred povojnového rozkladu a letargie pripisoval večnej a nepodlomenej katolíckej cirkvi významnú a riadiacu úlohu pri opätovnej výstavbe spoločnosti. Komunizmus rozhodne odmietal ako zlý, nebezpečný a falošný systém. Uvedomoval si zodpovednosť prímasa a bol jednoznačný: Cirkev s týmto režimom nemôže spolupracovať, dokonca musí proti nemu bojovať. Jeho úsilie vyvolávalo rad konfliktov. V záujme ochrany koruny protestoval proti vyhláseniu republiky, v ktorej videl predzvesť komunizmu. Dôsledkom však bolo, že sa od cudzil už prvej, ešte nekomunistickej vláde. V roku 1945 neveril, že vnútroštátne a medzinárodné politické pomery vylučujú obnovu kráľovstva a zároveň aj to, aby najvyšší cirkevný hodnostár, konkrétne prímas, bol verejnoprávnyim hodnostárom. Jeho pôsobenie sa neskôr zdramatizovalo – aj z hľadiska jeho individuálneho osudu, aj z hľadiska cirkvi.

Otázka katolíckej strany po roku 1945

Katolícka strana v parlamentných voľbách roku 1945 ešte nekandidovala, no roku 1947 sa už uchádzala o hlasy a dosiahla významný úspech: po komunistickej strane získala najviac hlasov, teda do parlamentu sa dostalo 60 jej poslancov. Tým sa medzi stranami dostala na štvrté miesto. Strana sa však stala obeťou tzv. „salámovej taktiky“ (teda postupnej likvidácie politických nepriateľov). V prvej polovici roku 1948 sa strana začala rozpadat', viacerí poslanci boli zbavení imunity, neskôr mnohých na základe falošných obvinení zbavili mandátov. Začiatkom roku 1949 z krajiny utiekol aj predseda strany, podobne ako pred-

⁷ Napríklad bol jedným z riadnych sudcov krajiny, korunoval kráľa, bol členom miestodržiteľskej rady, dozeral na razenie mincí, prímasi boli viackrát kráľovskými miestodržiteľmi, od roku 1270 bol prímas dedičným županom Ostrihomskej župy. O tejto otázke vid' ERDŐ, Péter: Mindszenty és primási tisztsége. In: *Mindszenty József emlékezete*. Red. József TÖRÖK. Budapest: Márton Áron Kiadó, 1995, s. 19 – 32. (Studia Theologica Budapestinensia. Vol. 13.)

sednička strany Kresťanský ženský tábor. V roku 1947 odovzdalo tejto strane hlas takmer sedemdesiat tisíc voličov, strana mala v parlamente štyroch poslancov (v individuálnych volebných obvodoch).

Formálne síce mala aj vláda, ktorá vzišla z parlamentných volieb v máji 1949, ešte dvoch ministrov za maloroľníkov a dvoch za stranu agrárnikov, no pluralita strán bola už len zdanlivá. Prevzatie moci zakotvila ústava z 18. augusta 1949, ktorá stanovila, že štátnou formou je ľudová republika, „štát robotníkov a pracujúcich roľníkov“, a adekvátne tomu patrí všetka moc pracujúcemu ľudu.

Likvidácia občianskych organizácií s cirkevným pozadím

Komunistami riadená politická polícia začala od decembra 1945 systematicky zbierať informácie o cirkvách. Vyznávala základný princíp: Cirkvi treba nahloďať mravne, a tým ich urobiť zraniteľnými. Cirkevných predstaviteľov treba očierniť – a prostredníctvom nich spochybniť dôveryhodnosť cirkví. Táto metódika sa uplatňovala aj pri útoku na náboženské spolky. Koncom roku 1945 a na jar 1946 sa spustila *demaskujúca kampaň*. Verejnú mienku šokovali príbehy o reakčných farároch vyrábajúcich bomby, o zvrhlíkoch, homosexuáloch, vrahoch, pedofiloch a sprisahancoch v reverendách. Medzičasom sa aj zákonodarstvo „pripravilo“ na likvidáciu buržoáznych síl. 23. marca 1946 bol prijatý zákon č. VII. o ochrane demokratického štátneho poriadku a republiky (ktorý verejnosť pomenovala katovský zákon). Tento zákon desaťročia vytváral bázu pre hromadne fabrikované procesy. Napokon v súvislosti s radom protisovietskych sprisahaní⁸ boli v júli 1946 generálne zrušené cirkevné spolky, medzi nimi vyše 170 katolíckych, vrátane kresťansko-socialistických odborových organizácií. (Spolky označené za náboženské – napr. Kongregácie Márie, Ružencové spolky, Katolícky ľudový spolok – mohli fungovať až do roku 1949.) Zvýšil sa počet zásahov proti cirkevným hnutiam a podujatiam (procesie, púte), ktoré v niektorých prípadoch aj zakázali. Na jar 1948 zrušili organizáciu Karitás, čo bola rana z milosti charitatívnej činnosti, ktorá oddávna stála v centre cirkevného pôsobenia.⁹

V koalíčných rokoch bola obmedzená aj cirkevná vydavateľská činnosť: roku 1945 katolícka cirkev ešte vlastnila 20 tlačiarňí, ktoré však v rokoch 1948 – 1949 zoštátnili. Roku 1945 vydali katolícke vydavateľstvá 66 kníh, roku 1946 117, roku 1947 206 a roku 1948 121. V šesťdesiatych rokoch vyšla sotva jedna-dve knižky. Naplno prebiehalo zbedačovanie maďarskej katolíckej a všeobecne cirkevnej kultúry.

Sem napokon môžeme zaradiť aj vypovedanie pápežskej nunciatúry, ako aj zmrazenie *diplomatických vzťahov medzi Svätou stolicou a Maďarskom*.¹⁰ Od 4. apríla 1945 do 21. júna 1990 nebol do Maďarska delegovaný apoštolský nuncius, resp. maďarský veľvyslanec do Apoštolskej Svätej stolice.

8 V Gyöngyösi a na okolí protisovietske „sprisahanie“ Szaléza Kissa na jeseň 1945 – jar 1946; neskôr v Budapešti atentát na námestí Oktogon v júni 1946.

9 Karitás bol opäť založený až roku 1991.

10 Svätá stolica nadviazala diplomatické styky s Uhorským kráľovstvom 14. apríla 1920, teda ešte pred ratifikáciou Trianonskej zmluvy. Je nanajvyš zaujímavé, že kým z Maďarska bol apoštolský nuncius vypovedaný, vzťahy medzi Československom a Vatikánom azda nikdy neboli také dobré ako po roku 1945: 13. mája 1946 sa oficiálne vzťahy normalizovali a arcibiskup Saverio Ritter 13. mája pricestoval ako nuncius do Prahy.

Zrušenie vzdelávaco-výchovných pozícií cirkví

Právo cirkví prevádzkovať školy pramení z histórie: v raných storočiach organizovala a prevádzkovala školy výlučne katolícka cirkev, od 16. storočia aj iné konfesie.

Do roku 1945 charakterizovali vzdelávaco-výchovnú prax Horthyho obdobia silné nábožensko-mravné ciele. Nezávisle od zriaďovateľa školy medzi ciele školského vzdelávania patrila nábožensko-mravná výchova, preto aj v štátnom školstve bola povinná výučba náboženstva, školopovinné deti dokonca povinne navštevovali aj bohoslužby (z. č. XXX/1921). Od roku 1923 bol učiteľ náboženstva členom učiteľského zboru, neskôr sa prijatím nariadenia "o maďarskom kréde"¹¹ stala modlitba a modlenie súčasťou mašinérie politickej propagandy. Cirkvi po skončení druhej svetovej vojny pokladali dovtedy vytvorenú situáciu za základ svojej školskej politiky. Právne normy do roku 1948 nijako nespochybňovali cirkevný charakter škôl, ktoré založili a prevádzkovali cirkvi.

Po skončení vojny najdôležitejšou úlohou štátu na poli školstva, vychádzajúc z rovnosti šancí, bola prestavba štruktúry vzdelávacích inštitúcií: dočasná národná vláda 18. augusta 1945 nariadila (6650/1845. M. E. sz.), aby sa *8-ročná základná škola*, ktorá bola v princípe zavedená už roku 1940, *stala všeobecnou a povinnou*. Paralelne so zmenou štruktúry prebiehala aj *modifikácia obsahu vzdelávania*. V apríli 1945 (!) sa v znamení "preladenia na demokratický svetonázor" začali revidovať učebnice. Od školského roka 1947/1948 bolo povolené učiť len z *nových učebníc*, ktoré schválilo ministerstvo náboženstva a školstva a vydalo Štátne pedagogické nakladateľstvo. Ďalšie nariadenie *zrušilo povinné vyučovanie latinčiny*. *Opatrenia sprevádzali mnohé trenice, no ani jedna nebola taká závažná ako spor* na jar roku 1947 v otázke *fakultatívnej výučby náboženstva*. Návrh malorolníckej strany nečakane vyvolal veľkú vlnu protestov, čo politikov prekvapilo; bolo zrejmé, že program postupnej a demokratickej sekularizácie školstva vďaka masovému vplyvu cirkví, ich organizovanosti a akčnej jednote zlyhal. O niekoľko mesiacov bola otázka fakultatívnej výučby náboženstva – aspoň zatiaľ – stiahnutá z programu. Bolo však len otázku krátkeho času, kedy a v akej forme sa školská otázka opäť objaví, veď v tom období boli školy už v Československu a Juhoslávii poštátnené...

Príprava poštátnenia cirkevných škôl sa začala koncom roku 1947, za už podstatne zmeneného pomeru politických síl. Minister kultu Gyula Ortutay ako prvý krok verejne ohlásil poštátnenie tzv. malotriedok, čo roku 1948 počas parlamentnej diskusie o rozpočte nevyvolalo nijaký odpor. Koncom apríla sa však už rokovalo o pláne poštátnenia všetkých základných škôl. Konceptiu postupného poštátnovania teda za štyri mesiace nahradila oveľa rýchlejšia, radikálnejšia predstava. Moc sa tentoraz pripravila oveľa lepšie. Podarilo sa jej dostať na svoju stranu väčšinu svetských pedagógov (mzdová otázka); až do konca zdôrazňovala zachovanie povinnej výučby náboženstva – teda zmenila by sa len forma, obsah nie. V zmysle zákona č. 33 zo 16. júna 1948 bolo všetkých 6 505 škôl poštátnených, z toho 5 407 základných a ľudových škôl, 98 učiteľských ústavov a lýceí, 113 gymnázií. Počet pedagógov z cirkevných škôl, ktorí sa stali štátnymi zamestnancami, sa približoval k 18-tisíc. O rok zasa zákonné nariadenie (č. 5 z roku 1949) náboženstvo zmenilo na fakultatívny predmet.

11 Verím v jedného Boha, verím v jednu vlasť, verím v jednu večnú Božiu pravdu, verím v zmŕtvychvstanie Maďarska/Uhorska.

Buržoázne demokratické opatrenia

Najdôležitejším zákonom buržoázneho obdobia, ktorého vplyv pociťujeme až dodnes, je z. č. 43/1895 o slobode vierovyznania. Tento zákon vytvoril trojfázový koordinovaný systém cirkví. To znamená, že konfesie boli zaradené do troch kategórií:

- *Uznané cirkvi* (rímskokatolícka latinského, gréckeho a arménskeho obradu, reformovaná, evanjelická, unitárska, ortodoxná, izraelitská) – zachovali si doterajšie privilégiá a výsady, boli si rovné, mohli nielen slobodne fungovať, ale na svoju činnosť dostávali aj štátnu podporu (napr. kongruu, podporu na prevádzku škôl); ich predstavitelia boli členmi Hornej komory parlamentu.
- *Akceptované cirkvi*, ako baptistická cirkev (uznaná roku 1905) a islamské náboženstvo (ktoré v roku 1916 vymedzoval zákon) – mohli slobodne fungovať, no nedostávali štátnu podporu.
- *Neuznané alebo tolerované cirkvi* (sekty), napríklad nazaréni, adventisti, metodisti, Armáda spásy, Svedkovia Jehovovi, letničné hnutie. Aj tieto mohli fungovať, ale len na základe združovacieho a spolčovacieho práva, teda prakticky pod policajným dohľadom. Ak boli niektoré náboženské princípy danej sekty v rozpore s platnými zákonmi, alebo ak si ich členovia nespĺnili štátne povinnosti (napr. zloženie úradnej prisahy), štát proti nim zakročil. V roku 1938, v znamení vojnových príprav, ministerstvo vnútra väčšinu malých cirkví nariadením zakázalo.

Tento systém zrušil zákon č. 33 z roku 1947, ktorý vytvoril právny základ pre rovnoprávnosť cirkví. Odvtedy štát pozná len uznané a neuznané cirkvi. Principiálne je každá konfesia, cirkev pred štátom rovnoprávna. Veľkým nedostatkom zákona je to, že nevyriešil situáciu menších náboženských spoločenstiev. Zrovnoprávnenie sa totiž vzťahovalo len na cirkvi uznané do roku 1947, ako baptistická cirkev (1905) a metodistická cirkev (II. nariadenie Ministerstva náboženstva a školstva 120.000/1947), ako aj islamské náboženstvo. Z hľadiska ostatných malých cirkví síce nariadenie z roku 1938 o ich zákaze bolo zrušené, no ich status zostal nevyriešený, legálne mohli fungovať len v rámci Rady slobodných cirkví.

Namiesto odluky prenasledovanie náboženstva

Vodca Maďarskej komunistickej strany Mátyás Rákosi na straníckom zasadnutí 10. januára 1948 vyhlásil: „Maďarská demokracia doteraz vyriešila všetky problémy, pred ktoré ju postavila história. Keď si to programovo vytýči, skoncuje aj s reakciou, ktorá sa skrýva pod rúškom cirkví.“¹² Išlo o otvorené vyhlásenie vojny... Cirkevná opozícia sa začala odstavovať a do konca roku 1949 došlo na najvýznamnejších cirkevných postoch k personálnej výmene. Moc to dosiahla vynútenou abdikáciou, preložením, internáciou alebo uväznením: napr. evanjelického biskupa Zoltána Turóczyho obvinili z vojnových zločinov a ľudový súd v Nyíregyháze ho v roku 1945 odsúdil na desaťročné väzenie. Najvplyvnejšieho hodnostára reformovanej cirkvi biskupa László Ravasza prinútili abdikovať v apríli 1948, biskupa Imre Révészsa zasa v septembri 1949. V prípade evanjelickej cirkvi však ani personálne výmeny nevyvolali okamžitú ochotu dohodnúť sa. Polícia napokon 8. septembra 1948 zadržala biskupa Lajosa Ordassa, ako aj hlavného tajomníka evanjelickej univer-

12 RÁKOSI, Mátyás: Válogatott beszédek és cikkek. Bp., 1951, s. 267.

zity (Sándora Varghu) a cirkevného a školského dozorca (baróna Alberta Radvánszkyho), čím cirkvi sťali hlavu. Rákosiovci však v tom období ešte neboli takí sebavedomí, aby proti Ordassovi zinscenovali politický proces ako v neskoršej kauze Mindszenty. Namiesto toho sa jeho záležitosť dostala na Budapešťiansky úžernický súd, ktorého špeciálny senát 1. októbra 1948 biskupa odsúdil na dva roky straty slobody; biskupského stolca ho zbavili na základe vynúteného cirkevno-disciplinárneho konania. Cieľom tohto divadielka bolo odstrániť z vedenia cirkvi tých, ktorí nesúhlasili s dohodou (a s rozsiahlym poštátnením).

Na miesta odstránených cirkevných hodnostárov a na posty volených svetských funkcionárov boli dosadené lojálne osoby, ktoré so štátom uzatvorili tzv. dohody: 7. októbra 1948 bola podpísaná dohoda s reformovanou a unitárskou cirkvou, 7. decembra s predstaviteľmi izraelskej konfesie a 14. decembra s evanjelickou cirkvou. Štyri dohody sa týkali 30 % obyvateľstva. S najväčšou cirkvou, s katolíckymi tvoriacimi 70 % obyvateľstva, však dohodu podpísali až roku 1950.

Prečo boli dohody potrebné?

Vláda vynútením dohôd na jednej strane chcela upokojiť neistotu, vyplývajúcu z poštátnenia škôl v júni 1948: v každej dohode je preto zmienka o práve „na povinnú výučbu náboženstva“ a o jej zabezpečení.

Na druhej strane chcela predísť situácii, vyplývajúcej zo separácie. Ateistický stranický štát má inú predstavu aj o odluke: nepodporoval odluku cirkvi od štátu, na základe ktorej by cirkvi mohli autonómne fungovať, ale takú, ktorá cirkev vydelí zo spoločnosti, odcudzí ju od nej, no súčasne ju podriadi štátu, pripúta ju k nemu oveľa tesnejšie než v minulosti. Ak sa totiž odluka realizuje, znamená to, že pre štát je činnosť cirkvi indiferentná, vníma ich ako autonómne organizácie občianskej spoločnosti. Ak je náboženstvo súkromnou vecou, potom činnosť cirkvi nemôže vymedzovať a kontrolovať štát. Rákosiovci sa už pred právnu odluku snažili vytvoriť také podmienky, ktoré cirkvi a priori obmedzujú.

Štátostrana očakávala, že cirkvi budú svojou účasťou legitimizovať a podporovať jej ekonomické, spoločensko-politické a kultúrne ciele. Dohody ustanovili, že cirkevní hodnostári sú povinní zložiť prísahu na štátnu ústavu a deklarovat' svoj súhlas s republikou, pozemkovou reformou, poštátnovaním.

Na základe dohôd dostali cirkvi od štátu (od roku 1951 prostredníctvom Štátneho úradu pre veci cirkevné) počas 20 (u katolíkov 18) rokov malú „osobnú a vecnú štátnu podporu“, ktorej suma sa po piatich rokoch neustále znižovala (a ďalej sa znehodnocovala aj vďaka inflácii).

Po uplynutí 20 rokov, stanovených v dohodách, vláda z času na čas obnovila svoju povinnosť poukázať cirkvám štátnu podporu, ktorá v rokoch 1968 – 1990 predstavovala ročne 75 miliónov forintov. Okrem toho štát mohol poskytnúť mimoriadnu dotáciu na rekonštrukciu a údržbu cirkevných pamiatok.

Vďaka dohodám dostali v roku 1948 reformovaní späť 4 chlapčenské a 2 dievčenské gymnáziá (po roku 1952 zostala jedna), evanjelici 2 (po roku 1952 zostala len jedna), izraeliti 1 a katolíci v roku 1950 8 gymnázií. Cirkevné gymnázia sa stali vzorovými školami, a to aj napriek mimoriadnej vyťažnosti pedagógov, ako aj tomu, že z hľadiska miezd a inej štátnej podpory na prevádzku boli v porovnaní so štátnymi školami v nevýhode.

Vďaka týmto opatreniam sa takmer podarilo dosiahnuť cieľ Mátyása Rákosiho zo začiatku roka: do konca roka treba skončiť s cirkevnou reakciou. Katolícka cirkev sa však nezlomila.

Trestné činy – proces s Mindszentym

Paralelne so skončením vojny sa začali internácie, zatýkanie, čo neobišlo ani cirkevné osoby. Údaje sú rozdielne, no rádo vo sú poväčšine podobné: do roku 1948 sa do pozornosti politickej polície dostalo 170 – 200 cirkevných hodnostárov. Podľa odhadu primasa Józsefa Mindszentého zo septembra 1947 bolo za dva roky perzekvovaných približne 200 – 300 farárov. 25. júla 1948 pápeža informoval o odsúdení 225 farárov a rehoľníkov.¹³

Chýr a vplyv týchto procesov sa však nedá porovnať s tým, čo štát zinscenoval proti kardinálovi, ostrihomskému arcibiskupovi Józsefovi Mindszentymu. Kardinála zadržali 26. decembra 1948 a Ľudový súd v Budapešti ho v zinscеноvanom procese, ktorý sa konal od 3. do 8. februára 1949, odsúdil na doživotie. Mindszentého zatknutie bolo riskantné. Hoci nebol prvým najvyšším cirkevným hodnostárom, ktorého zadržali (v roku 1945 bol súdený evanjelický biskup Zoltán Turóczy, v lete roku 1948 zasa ďalší evanjelický biskup Lajos Ordass), bol prvým kňazom, ktorého ako kardinála chránilo aj medzinárodné právo.

Procesmi proti cirkevným hodnostárom Budapešť predbehli Ľvov a Záhreb. Ako prvý bol 11. apríla 1945 odsúdený Ľvovský arcibiskup *Josif Slipij*, 13. októbra 1946 ho nasledoval záhrebský arcibiskup *Aloysius Stepinac*. No kým Slipija a Stepinaca bolo možné obviniť zo spolupráce s fašistami, Mindszentého nyilasovci uväznili! Uprostred studenej vojny boli voči nemu vyfabrikované obvinenia korešpondujúce s novou medzinárodnou politickou situáciou: obvinili ho zo spolčovania sa s novým nepriateľom, s Američanmi, zo špiónáže, sprisahania, vlastizrady a z valutového úžerníctva.

(Pražský biskup *Josef Beran* bol zatknutý, internovaný v júli 1949; biskup z Alba lúlie *Márton Áron* bol unesený 21. júna 1949; varšavský a gniezdnovský arcibiskup *Stefan Wyszyński* bol zadržaný v septembri 1953.)

Mindszentého odsúdením sa – aspoň z hľadiska katolíckej cirkvi – ukončilo jedno obdobie.

Zmeny v rokoch 1945 – 1948 sú takisto veľmi radikálne, no cirkevná politika koalície vlády ešte vychádzala z odľuky založenej na princípe občianskeho liberalizmu “slobodná cirkev v slobodnej krajine“. No už aj počas koalíčných rokov boli zrušené inštitúcie, ktoré vysoko prekračovali cirkevný rámec a reprezentovali nevyjadriteľné národné hodnoty, čím sa oklieštili nielen konfesie, ale aj národná kultúra ako celok.

Ako súhrn

- (1) Sily, ktoré sa dostali k moci, odmietali predchádzajúci spoločenský a štátny poriadok, dokonca v dôsledku revolučnosti transformácie odmietali kontinuitu aj v základných otázkach. Cirkvi – takmer zo dňa na deň – prestali byť (z nie právneho hľadiska chápanými) štátnymi cirkvami („*ocitli sa pod slobodným Božím nebom*“). Ukončenie štátno-cirkevnej roly by cirkvi – napriek materiálnym, politickým a personálnym konzekvenciám – azda prežili aj bez väčšej vnútornej krízy. Avšak! Politické sily, stojace v čele zmien, svoju činnosť zakladali na materialistickom svetonázore a marxistickej spoločenskej teórii. To bol prvý dôkaz toho, že nielen cirkev dokáže poskytnúť svetonázor, legitimitačný a hodnotový systém.
- (2) V minulosti plnené úlohy žili v rámci cirkví dovtedy, kým v novom systéme nenašli iných nositeľov (spolky, školy). Niektoré inštitúcie (napr. rehole) jednoducho nemali

13 Esztergomi Primási Levéltár 5290/1948.

- v novej spoločnosti svoje miesto. Tak či onak, v konečnom dôsledku bola spochybená spoločenská funkcia, užitočnosť, a vôbec existencia cirkví.
- (3) V súlade s charakterom ľudovej cirkvi fungovali cirkvi ako celospoločenské inštitúcie a sami seba pokladali za inštitúcie, ktoré sú kompetentné v otázkach mravnosti a svetonázoru; nový systém toto ich poslanie však nebral do úvahy.
- (4) Štátna cirkev teda na jednej strane prežila samu seba, na druhej strane sa – práve vďaka tomu, že dokázala zachrániť časť svojich predchádzajúcich inštitúcií a úloh – zo štátnej cirkvi stala cirkvou, ktorá sa postavila proti štátu. Okrem spomenutých organizačných daností bolo principiálnym a ideologickým základom opozície cirkvi to, že vlastné chápanie sveta pokladala za nezlučiteľné s marxizmom. Z toho pramenili aj útoky ľavice. Po roku 1945, resp. 1948 boli postupne zrušené všetky prvky občianskeho zriadenia (z hľadiska vlastníckych pomerov, politického, spoločenského, ideologického a kultúrneho hľadiska). Úplne sa nepodarilo zlikvidovať a podriať si len jedinú zmysluplnú a organizáciu: náboženstvo a cirkvi. Náboženstvo a kresťanstvo sa stali ideologickým nepriateľom číslo jeden, cirkev a cirkevní predstavitelia sa ako “klerikálna reakcia“ stali do roku 1948 – 1950 hlavným rezervoárom reakcie, brániacej v socialistickej prestavbe. Cirkevná politika proletárskej diktatúry sa zmenila v úmysel zastrašiť, regulovať a likvidovať. Konečným cieľom štátneho programu bolo odcirkevnenie, teda v dohľadnom čase – za 20 rokov – zlikvidovať náboženstvo a jeho nositeľov, cirkvi. Úhlavným nepriateľom sa stala katolícka cirkev.